

Muistelu historiakuvien rakentajana

■ Katja-Maria Miettunen

Muisteleminen on nykyään suosittua; yhä useammasta on tullut oman elämänsä historioitsija. Muistelmien määrän kasvaessa niiden rooli menneisyyttä koskevien käsitysten rakentajina vahvistuu. Suomalaisen historiantutkimuksen piirissä ilmiö on herättänyt vain vähän huomiota. Mutta miksi tutkijoiden pitäisi kiinnostua muistelusta?

Historiakuva on kokonaiskäsitys siitä, millainen jokin mennyt asia tai ajanjakso oli ja mikä on tuon asian merkitys nykyisyydessä. Historiakuvat rakentuvat erilaisilla foorumeilla. Niitä rakentavat esimerkiksi elokuvat, romaanit ja historiantutkimukset. Viime vuosikymmeninä historiakuvien rakentumiseen ovat alkaneet vaikuttaa yhä enemmän aikalaisten muistelmat. Tämä johtuu siitä, että julkaistujen muistelmien määrä on kasvanut suorastaan räjähdysmäisesti.

Nykyään muistelmia julkaistaan runsaasti. Suomen kansallisbibliografia Fennicasta löytyy yksin viime vuodelta lähes neljäsataa Suomessa painettua kirjaa, joille on annettu asiansaksi muistelmat. Kun hakuun vaihtaa vuodeksi 1988, tuloksena on noin seitsemänkymmentä kirjaa. Jos haun kohdistaa 1970-luvulle tai sitä edeltävään aikaan, löytää joka vuodelta vain muutamman kirjan – aina ei sitäkään. Luonnollisesti on otettava huomioon se, että haku löytää vain ne kirjat, joille kirjastossa on annettu asiansaksi muistelmat. Nämä luvut ovat kuitenkin suuntaa antavia ja osoittavat selvästi, että muistelmien runsas julkaiseminen on verrattain tuore ilmiö. Suomessa muistelmien määrän kasvu näyttäisi alkaneen 1980-luvun puolivälissä.

Muistelmien kirjoittamisesta näyttää tulleen sangen suosittua. Tästä kertoo paitsi julkaitujen muistelmien määrässä tapahtunut kasvu myös se, että nykyisin muistelmiaan ja oma-

elämäkertojaan kirjoittavat julkisuuden henkilöiden ohella yhä enemmän myös niin sanotut tavalliset ihmiset. Aiemmin muistelmat yhdistettiin lähes yksinomaan valtiomiehiin ja muihin kuuluisuuksiin. Oman elämäntarinan kirjoittamisesta näyttääkin tulleen suoranainen muoti-ilmiö. Muistelmien ohella nykyään julkaistaan runsaasti erityisiä oppaita muistelmien kirjoittajille ja myös erilaisissa opistoissa järjestetään muistelmien tai omaelämäkertojen kirjoittamiseen perehdyttäviä kursseja. Nämä kurssit on suunnattu kenelle tahansa muistelmiensa kirjoittamisesta kiinnostuneelle. Sama ilmiö, eli muistelmien määrän kasvu ja siihen liittyvä muistelun demokratisoituminen, on ollut havaittavissa myös muissa länsimaissa. Ilmiö on yleensä ajoitettu 1900-luvun jälkipuoliskolle, mutta esimerkiksi historiantutkija Jacques Le Goff on nähnyt sen juuret siinä kiinnostuksessa, joka muistia kohtaan virisi 1800- ja 1900-luvun vaihteen filosofiassa ja kirjallisuudessa ja jonka ehkä tunnetuin ilmentymä on Marcel Proustin romaanisarja *Kadonnutta aikaa etsimässä* (*À la recherche du temps perdu*, 1913–27).

Miksi muistelu sitten on nykyään niin suosittua? Historiantutkija Pierre Nora on etsinyt selitystä ilmiölle muistin ja historian suhteesta. Hänen mukaansa kiinnostus muisteluun johtuu siitä, että todellista muistia ei moderneissa yhteiskunnissa ole juuri jäljellä. Vanhan talonpoikaisyhteiskunnan ja siihen liittyneen kulttuurin kadotessa muisti ikään kuin erkaantui jokapäiväisestä elämästä. Samalla historia korvasi muistin. Noran mukaan se, mitä nykyisin kutsutaan muistiksi, ei ole muistia vaan historiaa. Talonpoikaisyhteiskunnassa muisti koettiin yhteisenä asiana, mutta tuon yhteiskunnan hajotessa muistista tuli yksilöllinen asia. Muis-

tin atomisoituminen yksilöiden ominaisuudeksi toi mukanaan jokaiselle velvollisuuden muistaa. Aikaisemmin ihanteena saattoi olla menneisyyden elvyttäminen, mutta nykyään ihanteena on luoda menneisyydestä representaatio, ja nimenomaan niin, että jokainen yksilö luo siitä oman representaationsa. Siirtymä muistista historiaan on vaatinut jokaista ryhmää määrittämään identiteettinsä uudelleen historiansa avulla ja sen kautta. Niissä yhteiskunnissa, joissa historia on korvannut muistin, velvollisuus muistella on tehnyt jokaisesta oman historioitsijansa.

Yksilön muuttuminen oman elämänsä historioitsijaksi on havaittavissa muistelmien määrässä tapahtuneesta huumasta kasvusta. Yksilöiden ohella historioitsijan rooliin ovat asettuneet erilaiset ryhmät. Viime vuonna Suomessa painettujen muistelmien joukossa on runsaasti esimerkiksi erilaisten kyläyhteisöjen muistelemalla tuottamia kertomuksia itsestään ja menneisyydestään. On syytä korostaa, että muistelemineen on kertomista paitsi menneisyydestä myös itsestä. Muistellessaan muistelija luo käsitystä sekä itsestään että erilaisista ryhmistä, joihin katsoo kuuluvansa. Esimerkiksi juuri kyläyhteisöjen tuottamat historiikit kertovat paitsi kylän menneistä vaiheista myös luovat kyläläisille käsitystä siitä, millaisia ihmisiä kylässä asui ja asuu, eli millaisia me olemme. Muistelussa kyläläisten identiteetti rakentuu pala palalta kylän menneisyydestä.

Juuri tämä muistelun kytkeytyminen sekä yksilön identiteetin että erilaisten ryhmäidentiteettien rakentumiseen jää usein muistelmista puhuttaessa vähälle huomiolle. Huomio on tapana kiinnittää menneisyyden kuvaukseen, usein siihen, kuinka todenmukainen kertomus on. Muistelun liittyminen identiteettien rakentumiseen on kuitenkin tärkeä näkökulma silloin, kun halutaan ymmärtää, miksi muistelu on niin suosittua.

Tutkijat tutkivat, muistelijat muistelevat

Historiantutkimuksessa muistelmiin on perinteisesti suhtauduttu varauksella. Historiantutkijat ovat yleensä tyytyneet toteamaan muistelmien olevan sangen subjektiivisia ja siksi

epäilyttäviä lähteitä. Näin varmasti onkin, jos tutkimuksen kohteena ovat menneisyyden todelliset tapahtumat. Mutta jos puhutaan menneisyyttä koskevien käsitysten rakentumisesta, muistelmia ei voida ohittaa. Vaikka historiantutkija pitäisikin muistelmia epäluotettavina lähteinä, ne vaikuttavat yhä enenevässä määrin ihmisten menneisyyttä koskeviin käsityksiin. Muistelijoiden vahvistuva rooli menneisyyttä koskevien käsitysten rakentajina näkyy paitsi muistelmien määrän kasvussa myös esimerkiksi mediassa. Jos tarkastellaan vaikkapa lähistoriaa käsitteleviä televisio-ohjelmia, havaitaan helposti, että niissä menneisyydestä kertovat usein muistelijat, eivät niinkään historiantutkijat. Onkin yllättävää, miten vähän meneillään oleva muistelubuumi on herättänyt keskustelua suomalaisen historiantutkimuksen piirissä.

Mutta miksi historiantutkijoiden sitten pitäisi kiinnostua muistelusta? Eikö perinteinen malli, jossa tutkijat tutkivat ja muistelijat muistelevat juuri toisistaan välittämättä, toimi hyvin?

Kysymyksiä voi lähestyä useasta eri näkökulmasta. On katsottava tarkemmin, ketkä oikeastaan muistelevat. Kuten todettua, muistelujen määrän kasvun ohella muistelu on demokratisoitunut niin, että yhä useammin muistelijana on joku muu kuin julkisuuden henkilö. On kuitenkin huomioitava se, että tavallisten ihmisten omaelämäkertoja ei ainakaan vielä julkaista merkittävässä määrin. Ja jos julkaistaan, ne ilmestyvät usein omakustanteina ja pieninä painoksina. Näin ne eivät ainakaan toistaiseksi ole olleet merkittäviä historiakuvien rakentajia, vaan historiakuvia rakentavat edelleen ne, joiden omaelämäkertoilla ja muistelmilla uskotaan olevan yleistä kiinnostavuutta; toisin sanoen ne, joiden omaelämäkertojen julkaiseminen on taloudellisesti kannattavaa. Muistelun demokratisoituminen on siis osin näennäistä, ja tutkijoiden yksi tehtävä voisikin olla tuoda esille niiden ihmisten näkökulmia, jotka ovat jääneet muistelun valtavirran varjoon. Tästä näkökulmasta muistelua onkin viime vuosikymmeninä lähestynyt muistitietotutkimus, joka usein on pyrkinyt tuomaan esille kertojia, joiden tutkijat ovat katsoneet jollain tavalla unohtuneen.

Se, että tuodaan esille unohdettuja kertojia ja varjoon jääneitä kertomuksia ei kuitenkaan yksin riitä, vaan huomio tulisi kohdistaa myös julkisuudessa vallalla oleviin kertomuksiin, sillä juuri ne vaikuttavat rakentuviin historiakuviin. Miksi tämä on tärkeää? Siksi, että historiakuvat ovat merkittäviä, koska ne muokkaavat ihmisten käsityksiä menneisyydestä ja sen merkityksestä. Se, miten ihminen käsittää menneisyyden, vaikuttaa siihen, miten hän näkee nykyisyyden ja tulevaisuuden. Näin historiakuvat, muokattaessaan käsityksiä menneisyydestä, vaikuttavat ihmisten ajatteluun kulloisessakin nykyisyydessä. Merkittävää ei siis ole vain se, mitä menneisyydessä on tapahtunut, vaan myös se, mitä kerrotaan ja mitä uskotaan tapahtuneen. Peilattaessaan nykyisyyttä menneisyyteen, ihminen ei peilaa nykyisyyttä menneisyyden todellisuuteen vaan siihen kuvaan, joka hänellä menneisyydestä on. Tämän vuoksi menneiden tapahtumien merkitys ei ole niinkään noissa tapahtumissa kuin siinä, mitä merkityksiä niille kulloinkin annetaan. Menneisyyden merkitys toteutuu vasta vuorovaikutuksessa nykyisyyden kanssa.

On huomioitava myös, että historiakuvat eivät muotoudu sattumalta, vaan niiden taustalla on aktiivisia toimijoita omine motiiveineen. Yksi historiantutkijoiden tehtävä tulisikin olla näiden motiivien havaitseminen, osoittaminen ja tarvittaessa kyseenalaistaminen. Ei siksi, että osoitettaisiin muistelijan mahdollisesti olevan väärässä, vaan siksi, että ymmärrettäisiin, miksi hän haluaa rakentaa menneisyydestä juuri tietynlaisen kuvan. Että käsitettäisiin, miksi hän ylipäätään muistelee.

Mitä muistelu on?

Muistelemisen tulee erottaa muistamisesta. Muisti käsittää kaiken, mitä ihminen muistaa. Muistelemisen puolestaan koostuu vain valikoituista muistoista; niistä, joista muistelija haluaa kertoa. Muistelija siis muistaa, mitä muistaa, mutta muistelee, mitä haluaa muistella. Toisin kuin muistaminen, muistelemisen on hallittua toimintaa. Muistelijan ei tarvitse kertoa kaikkea, mitä muistaa, ja hän voi muistella myös asioita, joita ei oikeasti muista. Muistelemisen on

siis mahdollista myös muistamatta; muistelija voi esimerkiksi kertoa jostain tapahtumasta sen perustella, miten on kuullut muiden sitä muistelevan, joko tuota kertomusta tukien tai sitä vastustaen. Muisteltu tapahtuma voi olla joko sellainen, johon muistelija osallistui menneisyydessä mutta jonka muisto on haalistunut, ja siksi muistelija turvautuu muiden kertomuksiin tapahtumasta kertoessaan. On myös mahdollista, että muistelija ei osallistunut tapahtumaan lainkaan vaan kertoo siitä ainoastaan muiden rakentamien kertomusten perusteella. Muistelussa onkin mahdollista tuoda esille mielipiteitä myös muistikuvista, joita muistelijalla ei oikeasti ole.

Konkreettiset omat muistikuvat eivät siis ole muistelemisen ehdoton edellytys, vaan muistelu voi koostua myös sepitetyistä kertomuksista. Muistelemisen pitää sisällään myös myöhemmin tapahtuvan merkityksenannon. Muistelija luo muisteluilleen kehyksen, johon muistonsa sijoittaa. Yleensä tämä tarkoittaa sitä, että hajanaiset muistot nivotaan yhteen kertomukseksi. Samalla muistoille annetaan merkityksiä, joita niillä ei välttämättä ole aikaisemmin ollut. Muistellessaan muistelija tulkitsee menneisyyteen sijoittuvat kokemuksensa nykyisyyden näkökulmasta käsin. Näin hän liittää oman muistelunsa osaksi laajempaa keskustelua. Muistaminen on henkilökohtaista mutta muistelemisen julkista, ja tämä julkisuus voi osaltaan vaikuttaa siihen, mitä muistellaan. Muistelemisen koostuu näin todellisista tai sepitetyistä muistikuvista, joille on annettu joko todellisia tai sepitettyjä merkityksiä yhä uudelleen ja uudelleen. Sepitettyjen merkitysten kohteena voivat olla yhtä lailla sekä todelliset että myöhemmin rakennetut muistikuvat.

Edellä todetun jälkeen on syytä huomauttaa, että muistelijalla on oikeus muistella menneisyyttään haluamallaan tavalla, hänellä ei ole velvollisuutta muistaa tai muistella asioita oikein. Olisi kohtuutonta vaatia, että muistella saa vain silloin, kun muistaa asiat oikeasti ja muistaa ne varmasti oikein. Mikäli muistelemiselle asetettaisiin tällaisia vaatimuksia, muistelemisen kävisi mahdottomaksi. Muistikuvat muokkaantuvat vääjäämättä alkuperäisestä ja muistot saa-

vat jälkeensä yhä uusia merkityksiä. Muistelut kertovatkin aina enemmän kulloisestakin nykyisyydestä kuin siitä menneisyydestä, josta ne näennäisesti kertovat. Kertomukset menneisyydestä paljastavat, mitä kulloinenkin nykyisyys pitää muistamisen arvoisena, eli mistä ja miten se rakentaa käsityksensä menneisyydestään.

Kirjallisuutta

Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne ja Peltonen, Ulla-Maija: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, Tietolipas 214, SKS, Helsinki 2006.

Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*, Gaudeamus, Helsinki 2000.

Le Goff, Jacques: *History and Memory*, Columbia University Press, New York 1992. [*Storia e memoria* 1977]

Miettunen, Katja-Maria: *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*, Bibliotheca Historica 126, SKS, Helsinki 2009.

Nora, Pierre: General Introduction: Between Memory and History. Teoksessa *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflicts and Divisions*. Under the Direction of Pierre Nora. Columbia University Press, New York 1996, 1–20. [*Les Lieux Mémoire*, 1992]

Kirjoittajan on filosofian tohtori, jonka Suomen historian alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Tampereen yliopistossa 28.11.2009. Artikkelin perustuu tilaisuudessa pidettyyn lectio praecursoriaan.

Tieteen kohtaamisia

Tieteessä tapahtuu -lehdessä (numerosta 3/2010) alkaa uusi kolumnisarja. Tieteen kohtaamisia -sarjassa käsitellään vuorovaikutusta sekä tieteen piirissä että tieteen ja muun yhteiskunnan välillä. Aiheet vaihtelevat strategisista kysymyksistä tieteenvälisessä yhteistyössä tutkijoiden arkea koskeviin käytännöllisiin kysymyksiin. Käsiteltäviä teemoja ovat esimerkiksi luotatuksen rakentuminen yhteistyössä, kansainvälinen vuorovaikutus tieteessä, tieteen autonomia ja teollisuuden intressit, rahoituksen logiikat, tiede sosiaalisena ja kognitiivisena toimintana, tieteen sisäinen ja ulkoinen julkisuus, tieteen ulkopuolisten tahojen ymmärrys tieteen merkityksestä, tieteen ja taiteen välinen suhde, ihmissuhteet tieteenteossa sekä tieteenteon johtaminen.

Kolumnisarjaa toimittaa yhdessä lehden toimituksen kanssa dosentti **Timo Honkela** Aalto-yliopiston teknillisestä korkeakoulusta (timo.honkela@tkk.fi).